

BÜKY LÁSZLÓ

HÁROM AZ ÖTÖDIKEN
(Bertók László könyvéről)

A magyar irodalomban Faludi Ferencnek A pipárul című versétől kezdve kísérhető figyelemmel a szonett formájú versek megjelenése, (ld. *Kunszer/Gyula, A magyar szonett kezdetei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. If. 47. sz. 8.) a XX. században a Nyugat több költőjének volt a szonett kedvelt versformája. Babits, Juhász és Tóth Árpád főként a német, a francia és az angol minták nyomán használták ezt az olasz eredetű tízennegysoros verset, amelynek számos ritmikai és rímeléstechnikai változata van. Még a szabadverseiről (is) nevezetes Füst Milánnak is van sajátos sorhosszúságú szonettje (Zsoltár: Ó Uram, engem bánthanak—). Kazinczy Ferenc szerint a szonettnek bizonyos bensőség és gyöngédség az alaphangbéli jellemzője. E fölfogás sokáig jellemezte a magyar szonetteket, bár a tartalmi kompozíció voltaképpen nem verstani, hanem költészettani kérdés, (ld. *Hegedüs Géza, A költői mesterség.* Bevezetés a magyar verstanba. Móra Ferenc Könyvkiadó, [Budapest.] 1959. 158.) *Hegedüs Géza* arra is figyelmeztet: „Senkinek sem kötelező a szonett, de aki abban ír, annak szonettet kell írnia. És ha kézben tartja a formát, akkor a forma kezessé lesz és szolgálja őt. Komolyság és báj, méltóság és kecsesség, fenség és játékoság talán egyetlenegy versformának sem annyira együtt a sajátja, mint a szonettnek” (i. m. 161). E formát minden költő szívesen alakítja saját versbeszédének törvényei szerint, így ma már voltaképpen - a klasszikus, Petrarca által kialakított szonettől eltérő - minden verset szonettnek szokás nevezni, (vö. *Szepes Erika-Szerdahelyi István, Verstan.* Gondolat, Budapest. 1981. 465; szonett. In: *Szerdahelyi István* [főszerk.] Világirodalmi lexikon 14 (1992.); *Szuromi Lajos, A szimultán verselés.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 372-3.)

Nos: Bertók László a maga kezéhez idomította e vezetékes formát, igaz, ezzel el is szakadt a klasszikus mintákat követő magyar költőknek az imént említett csoportjától (is). Szonettjai három négysoros szakaszból és egy kétsorosból állnak, csupán két rímet használ, ezeket vezeti végig (különböző elhelyezéssel.) A terceiteknek és a kvartetteknek efféle rímhasználat megglehetősen ritka, s e Bertók által alkalmazott sajátossághoz járul az említett strófaszervezeti eltérés. A formának további magához igazítása a nyolcszótagos, jobbára kétütemű versorépités, vagyis nyoma sincsen az endecasillabóknak, illetőleg a Magyarországon a XIX. századtól elterjedő jambikus tízenegyeseknek, (vö. *Szepes Erika-Szerdahelyi István, i. m. 462.*) Bertók egy helyütt így ír: „uccu neki! nyolcszótagos /kétütemű toronyíránt/ mozog szonett” (50). Amint ez az idézet jelzi, a költő nem mindenütt használ központosítást. Az első nyolcvanegy szonett nagy kezdőbetűs indulású, és ponttal van lezárva (még az előbbi felkiáltójel is kivételes), később az írásjelezés a helyesírási szokásoknak megfelelő. Mindezeknek a formai-alaki ismérveknek tapasztalása folytán természetes, hogy a verseskönyv egésze is meg van szerkesztve: Kő a tollpihén 1986-1989, Ha van a világon tető 1989-1992, Ez a semmi, két semmi közt 1992-1994. Ez a kötet szerkezet nem csupán az időrend eredménye, tudatos alakítás, az egyes ciklusbeli versek eleve egy mintájuk tartalmi fölépítésükben. A kő a tollpihén cím után sorjázó versek egy része a szűkebb és a tágabb haza lírai létének ad keretet: „ki simogat láncaival /hogy itt élni és halni kell?” (Ki simogat láncaival? 20.) A Vörösmartyra utaló kifejezés - később a költő név szerint is szerepel: Majd az ötödik temetés, 265 - és egy másik ciklusban Kölcsey említése

(Uram, ezek nem emberek; 237) önmagában is jelöli és kijelöli azt a fölfogást és útirányt, amellyel és amelyen a költői én halad, s ezt aligha kell különösebben bizonyítani. A szocializmusnak nevezett kornak - Bertók szavával: „diktatúr” (Most, hogy vége a diktatúr; 212)-, amelyben az efféle tartás nem mindig volt veszélytelen, tehát e kornak még végóráiban is sokan elbizonytalanodtak e tekintetben: „Szalad a nép amerre lát / ahány irány annyi haza / / de sehol emlék hogy hova / csak a csákány neg a lapát” (Ahány irány annyi haza, 9). A költő tudja a helyes irányt:

Szökedencs Somogyiszob Csurgó
Marcali Nagyatád Vése
s újra mert elől is Vése
Szökedencs Somogyiszob Csurgó

húzza a verset a forgó
ontja a szálat a cséve
mert lesznek az aki mégse
életem fele a hat szó
(Abban is leginkább Vése, 19)

S e falunév-felsorolás - az életrajzi vonatkozásaitól függetlenül - azt a belső irányt rajzolja a verstérképre, amelyik nem hitel-telen kinyilatkoztatások által van kijelölve, hanem szinte a gondolkodás ösztönössége által. S ennek egyik bizonyítéka a költő nyelvhasználatában föllelhető azon szavaknak a csoportja, amelyek ugyanazt a somogyi (és így magyar) tájat és életet már pusztia meglétükkel leírják: *akác* 81, *csikó* 191, *csirke* 177, *kánya* 69, *kéve* 182, *liba* 85, *méhes* 163, *nyúl* 146, *patkó* 191, *réce* 177, *saláta* 7, *szekér* 15, *tök* 201, *zab* 182 és még számos egyéb. Ugyanakkor a versekben nem ábrázolatiak idill, a (vidéki magyar világ csupán az ábrázolat metonimikus alapszöveve, tudja, a költő, hogy a szó nem minden: „csak megtalálnám azt a szót / csupa szappan és csupa vér / alatta cirkusz és kenyér / szólnak a finom rádiók” (Valaki magában beszél, 75). A költő által megteremtett lehetséges világ - „a valóság helyett a kép” (A valóság helyett a kép, 85) - mindennél bonyolultabb és időben megfoghatatlan: „ami történik már a múlt” (Aki többet tud az van itt, 13), „ami lehetne már a múlt / ami van az következik” (Az egész szerkezet folyik, 37), továbbá: „és senki sincsen a helyén / csak a szótárban a szavak” (Állunk a világ közepén, 29). A bizonytalanságot, az elveszett bizonyosságot - a jelképes Somogyiban még biztos, mondhatni: kétkezi valóságot - valami félelem lengi körül, fonja be. Ennek nyílt kifejezése gyakran megtalálható: „de mindenkiől félni kell” (Csak az őrmester változik, 34), „külön-külön mindenki fél” (Valaki magában beszél.) A lírai én életérzésének egyik vonulata e félelem, bevallása, kimondása - volt erre Illyés Gyula is példa: „ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja” (Bartók) - „Bevallani félelmedet / ha az értelem megtagad” (Figyelni csak az öröket, 78). Az értelem alkalmazhatósága a világra, az értelem problémamegoldó varázsa írja az, amelyet az 1989 és 1986 között években keletkezett ciklusban keres a költő, és ez az, amely a finom érzetek tollpihéjét a valóság ostromba köve alól talán segít kiemelni. A költő érzi, hogy ez az állapot csupán átmeneti, pillanatnyi. Ezt jól igazolja a költő időábrázolásának a *pillanat szóval* való igen gyakori megjelenése (e ciklusban: 11, 30, 53, 61, 87, a későbbiekben: 98, 102, 120, 139, 157, 160, 167, 174, 267), továbbá a perc-re való hagyatkozás 66, később: 148, 157, 184, 247), és magának az időnek a szerepeltetése (145, 156 és 157). A pillanatnyiség tehát végigvonul a létábrázolat megjelenítésén éppúgy, mint a hely rögzítése a korábban már említett földrajzi pontosságot nem alkalmazva: „hisz csupa most és csupa itt” (Azzá lehetnél aki vagy, 56). Akár összefoglalásnak is tarthatjuk a Valaki néz a rácson át című verset (85), amelyben a bezártság érzete, amely a szocializmusnak mondott diktatúrában közérzet volt, a félelem és a kiszolgáltatottság

következtében meglévő kilátástalanság egyaránt megtalálható, s amelyben a tájat mindössze a *kövek* és a *fák* színekdochéi jelölnek és jelképezik, és amelyben az idő is valaki vagy Dantei „Valaki” által kimérve jár:

*Írják a kövek a jövőt
olvassák a múltat a fák
akkora marad a világ
amikorára megnövők*

*de azt sem tudom hogy mi köt
mi oldja bennem el magát
mint ketrecben a libák
ülők a verssorok között*

*nehazedek és röpködök
valaki néz a rácson át
talán enni és inni át
talán csak méri az időt*

*s egyre gyorsabban jár a föld
s egyre ritkábbak a csodák.*

A verssorok között ülő lírai én helyzete alaposan megváltozik a második ciklus - Ha van a világon tető - darabjaiban: „Ha most elengedném magam, / vihethém még valamire” (És látják, hogy se föl, se le; 92). Am a változó és megváltozott helyzetben a részek és egészek viszonyának tisztázása nélkül nem foglal állást: „zsong a semmi, mint a méhes, / nem talál az egészhez”, valamint: „Száll a súly a részletekbe” (Mint ha aknagránát esne, 163). Nem fogadja el a költő a készen kínált szellemi javakat (?): „Ez itt a szép, az ott a jó, / és minden szinten szinte mind” (Ketyeg az órában a szó, 93). A nyelvhasználat jelzés értékű itt (is), hiszen a reklámyelvezeti rétegből [minden szinten szinte minden], a leghétköznapiabb nyelvből [Úlnék a zajos kupiban, 92] átvett elemek eleve bevezetik a verset és az olvasót a mindennapok közvetlen viszonyába „minden szinten”. Ugyan itt a dolgok menetét a törvény szabályozza: „Van törvény, hogy úgy meg így” (97), de a lírikus nem fogadja el azt (sem) fenntartás nélkül. Egyrészt a pillanat viszonylagossága miatt („ami történik már a múlt” - Aki többet tud az van itt, 13), másrészt annak belátásából, hogy „Az igazság, mint az idő. / Mintha véletlen lenne csak” (Akkor is csak egy pillanat, 98), vagyis viszonylagos, így a benne érvényesülő igazság is kétséges: „Hogy az igazság létezik?” (Lehet, hogy mégis a tanúk? 97). A sok változás sem mindig az: „S mert ugyanaz a hivatal /.../ hogy akkor minek a vihar?” (A legtöbb csak mintát akar, 100) olvasható másutt mintegy igazolásul annak, hogy kétségesek a változások, s az idő múlásának nincs föltétlenül jóra, igazra fordító hatása.

A Semmi baj, uram, semmi, csak című versfejezetben a költő szinte állandóan párbeszédet folytat a már az előzőkben is felvetett kérdésekről, például ismét előjön a kérdés: „Idő, idő, ki fia vagy?” (S mindent ezen a csöpp helyen, 145). Kijeljesedik egy újabb problémakör is, a rész és az egész kérdései:

*Semmi baj, uram, semmi, csak.
Köszönöm, ahogy kérdezi.
Se az egész, se részei.
Csak jobban hasonlítanak.*

*S a két szék között ott a pad.
Előlről lehet kezdeni.*

(Semmi baj, uram, semmi, csak; 115)

A filozófikus jellegű téma több más helyen is felbukkan (S mindent ezen a csöpp helyen; Én azelőtt fák és füvek, 193; Ez az eszelős velő 228), a kérdéseken, illetőleg a tényállások rögzítésén kívül azonban nem lép a költő. Az általánosba helyezéssel viszont sokszálú kapcsolatot teremt mégis, sőt annyira sokat, hogy az Umberto Eco-i nyitott mű fogalma kapcsán akár

szétnyitott (szöveg)műről beszélhetünk. Ezt a szövegalakítás jól mutatja, ugyanis olyan szöveggrammatikájú a versek fölépítése, hogy csak az olvasó által való szemantikai feltöltés révén értelmezhető a költői szövegmű. Példával megvilágítja:

*Ó, hogyha egyben látszana,
és benne lenne mind, ami.
Keresgélhetnék, hol van a.
Jókat lehetne játszani.
(Ablakon, ajtón lógna ki, 118)*

Hasonlóképpen:

*Hajlamos rá, hogy csak a jót.
S egyre inkább dühíti a.
Mint mikor egy lyukas rolót,
s nem tudni kié a hiba.
(S hallani, hogy mi lenne, ha; 121)*

Vagy:

*ez az egészet viszi a,
ez a részekben a velő [,]
ez az eszelős cicoma,
ez a mikor fejemre nő [...]
(Ez az eszelős cicoma, 228)*

A szövegnyelvészetben is megoldandó kérdés, hogy az egyes szövegegységek összetartozását (a szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai kohéziót) mi és hogyan valósítja meg, illetőleg a megvalósulást a szöveg befogadó miként érzékeli, ha nincsenek nyelvi szinten kapcsolóelemek. Ilyenkor a tudáskerekek, a világismeret, a különböző kompetenciák révén válik elfogadhatóvá, akceptálhatóvá a szöveg - tartja több, a szövegnyelvészettel foglalkozó kutató. Bertók e kötetben lévő versei - és e ciklusban is számos - ugyancsak ilyenén tudással értelmezhetők. Az előzmények és a következmények kifejtetlensége és kimondatlansága szándékos szövegépítő eljárás (enthüméma), divatozóbb kifejezéssel: formateremtő elv. A módszernek veszélyei vannak: a csontig lemeztelenített versbeszédmód megsokkoltá válik, a grammatikai vázíg lecsupált szöveg („az egészet viszi a” és a számos hasonló) annyi értelmezési lehetőséget kínál, hogy már-már ugyanoda jut az olvasó, mintha egy ilyen lehetőség sem volna... A Mint a tölcserben a golyó című verscsoport szintén bőven él e lehetőséggel. Bizonyos stíluseszközök is jelzésszerű formulákká válnak, ilyenek a *mintha* vagy a *mint* köztőszóval kapcsolt hasonlatoknak a sokasága (134, 135, 147, 148, 155, 165 stb.), amelyeknek a hasonlított része(i) rendre hiányoznak a képkivágásnak az elmlítet szövegalakító olója nyomán. Mindez fölfogható a hagyományos szöveg megoldású lírával szembe fordulásként is, s így némi parodisztikus felhanggal olvashatók, de tartható a gondolkodási-világítási alaphelyzetek csaknem képletbe foglalt vetületének is. Némely esetben - szójátéknak tarthatóan is - már maga a szó, nemcsak a szöveg van elmetszve:

*Tartani a semmit a nagy.
Nem enni, nem inni, nem ü.
Mint hiányzó szól a betű.
Mint az eget tartja a nap.*

*Tudni, hogy amit tartanak,
csak étel, ital meg ürü.
(Mint az eget tartja a nap, 181)*

E szójáték egyúttal eufémizmus is, hiszen az *ü* és az *ürü* a harmadik szakaszban majd (mondhatni) feloldást kap, bár újabb rejtvény következnek:

*Mint a küszöbön a csomag.
Mint az ürüléken a fű.*

Egyébként Bertók László némelykor kitér a versmegformálásra, a költői alkotás némelykor alkotáslélektani vallomást tartalmaz: „[összekötők] kötéllel egy kéve zabot, / a formával a költeményt" (Ha összekötők annyi fényt, 1 82); [...] hiába fut a rím" (És mindig azon a lyukon, 1 80); „ez a szonett hátán szonett" (Ez a hatalmas felület, 200).

Az *uram* megszólítású, beszédhelyzetet jelző és teremtő verssorozat ugyancsak foglalkozik a hazával, de (Horváth János Petőfire vonatkozó kifejezését bitorolva) nem a magyar táj lírai birtokba vétele módján, inkább célzásokkal, párhuzamos szerkezetekkel: „S mert mindenkinek mást jelent, / még jöni kell, mert jöni fog" (S mint aki törököt fogott, 1 22), e megoldás később is föllelhető a kötetben: „[...] mindig van annyi hely, / s idő, mely ápol s eltakar" (Mint semmin a heveder, 156).

Az Ez a semmi, két semmi közt 1992-1994 részbe sorolt versanyag azután szinte a mindennapi történések kommentálásáig megy el, lírai napló gyanánt is olvasható. Ez a napló-folyamatú versfüzér így kezdődik:

*Most, hogy vége a diktatúr,
s ki lehet borítani a,
már oda se néz, hogy hova [...]
(Most, hogy vége a diktatúr)*

Megtaláljuk a „Mindnek van egy alibije" (215) mintájú helyzetet, amely hasonlóképpen (némi tartalomlemezéssel, content analysis-szel) az 1989 utáni évek hazai sajtójában is jelen van; rábukkanunk a megváltozott létállapotra (célzásokkal és említésekkel Aranyra, Csokonaira, Vörösmartyra, Katonára és J. A. "-ra); fellelhetjük a (költői) állásfoglalást: „több az élet, mint a jog" (244). A diktatúra (és a megszállás) utáni állapotok némelyikének felelősséggel való boncolgatása a költői én érzetvilágát láthatóan nem hagyta érintetlenül: „Nem volt közénk való, csak egy. / Valami költő. Kölcsey?" (Uram, ezek nem emberek); „ha most sem ütöttek agyon, / akkor úgy is megy, ami megy" (Ő én gyávább is lehetek, 264). - Alighanem a költő életének múltja (a „diktatúr" idejében) magyarázza, hogy a lélek mélyén most is ott a félelem: „Macska szájában az egér, / a sajjó boltozat vagyok" (A koponyám csúcsáig ér, 199). „Mintha attól homályosodna a szem], / hogy önmagát nézem vele" (258) - talán ez lehetne a jelképe annak a nemritkán összetett állapotnak, életérzésnek, amely a lírai ént is (Mintha egyszerre két madár, 1 28), a világot is magába foglalva létezik. A legfontosabb dolgokban is gyakran két fajta nézőpont érvényesül:

*Hát kimentek az oroszok.
Megvan a gombhoz a kabát.
Most nézegetheti magát.
(Szöszög a szélén, mint a pók; 95)*

Ilyeténképpen végül a kötet záróverse szintén a kettősség, a dolgok, a tényállások önmagában lévő ellentmondásainak megfogalmazása: „Kétszáznegyvenhárom igen, / és ugyanannyi nem tudom" (Egy hajszál a pillanaton, 267).

Bertók László költői nyelve összhangban van a töprengő, gondolkodó, némelykor ironikus verstartalakkal. A költeményekben ábrázolt tárgyiasságok jobbára egy szikár, lényegre törő stílus révén jelennek meg. Ennek egyedi vonásaként tartható számon a már említett szöveggrammatikai és -szemantikai alakítási eljárás. Bertók szó- és kifejezéshasználata némelykor a köznyelv fordulataiból van átvéve [*kupi*; *Hát kimentek* 95; *csúsztatás* 147 - új jelentéssel használt s így még szótározatlan, (ld. *Büky László*: Magyar Nyelvőr CXIV [1990.] 109-1 1; *plafon* 102, *zűr* 107, a *béka feneké alatt* 109 - ma nagyon divatos szólás, [*Hadrovics László*, Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1 995. 1 84); *röhej*

117, *bedől* 'elhisz valamit' 199 é. í. t. Egyébiránt az irodalomkritika már az effélékre felfigyelt, (vö. *Széles Klára*: Önmetafora - „mi"-metaforák. Tiszatáj L [1996.], 84) - Az irodalmi allúziót kellő szövegdarabok is - az előzőleg mondottakhoz hasonlóan - természetesen szervülnek a versekbe, hasonlóképp (ritkán) egyes írói hapax legomenonok, mint például az Ady Endrei *ellovan* ige a Hát várnak majd addig, uram című versben: „Egy kortyot még? Egy kis időt? / Egy sort? Míg, úgy mond, ellovan?" (133). Itt (bizonyára véletlen egybeesés is van egy Füst Milán-hellyel, amely ugyancsak a halál előtt, végső (emberi) igyekezetre vonatkozik: „Hogy még egy napot csensz magadnak ember, / Még egy csókot, kortyot, csillagtüzeket?" (Levél a réműletről). - Némileg az ún tárgyi-intellektuális stílusnak, amely az 1920. utáni években bontakozott ki, s körülbelül 1944-ig vált a más irányultságú stílusok fölöttivé, a képviselője Bertók László is. Különösen az intellektualitás jellemzi, hiszen az „nem mindig csak az általánosnak, a törvényszerűnek a felfedését jelenti, hanem olykor magát az ehhez vezető folyamatot, a meditációt is" (Szabó Zoltán, Kis magyar stílustörténet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. 334.). E meditációnak, a lírai én helyzetéről való töprengésnek, a haza, a nép sorsáról való gondolkodásnak, a jóra és rosszra, a részre és egészre, a jelenre és múltira osztható világról megállapításoknak az eredménye a kétszáznegyvenhárom Bertók-vers. Emberi, erkölcsi és költői tartás sugárzik belőlük az olvasóra.

(Magvető Könyvkiadó, 1 995)

SZABÓ ZOLTÁN

„ SZEMÉLYISÉGNEK LENNI A LEGTÖBB" (Lőrinczy Huba Márairól)

Az örvendetesen gyarapodó Márai-irodalom (Rónay László: *Márai Sándor* 1990, Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor* 1991) egy újabb kötettel gazdagodott. Lőrinczy Huba munkája tanulmányainak füzére, szöveggözpontú és szövegíztelő műelemzés-gyűjtemény Sok, de nem mindegyik Márai-művel foglalkozik, a drámák közül egyikkel sem: Füves könyv, Ithet és nemzedék, Napló 1943-1944, Napló 1945-1957, Ami a Naplóból kimaradt 1945-1946, Napló 1958-1967, Napló 1968-1975, Egy polgár vallomásai, Föld, Föld!... Csutora, Válás Budán, Szindbád hazamegy, Vendégjáték Bolzanóban, Az igazi-Judit... és az utóhang, Béke Ithakában.

Könyvével „Márai régi és új kedvelőit szeretné megszólítani" (10). Lehetséges vizsgálati szempontnak a poétikai és a világgépet „vallató" elvet tekinti. Az *Előszóban* még azt is jelzi, hogy figyelemmel van az életmű összefüggéseire, valamint a magyar és a világirodalmi kötődésekre. És ahogy állítja, művek lehetséges értelmezését szeretné adni, számol ugyanis azzal, hogy a szépirodalmi alkotásoknak „nem csupán egyfajta hiteles olvasata létezik" (11).

Elemzéseire a vizsgálati szempontok gazdagsága jellemző. Ismertetésében ezek közül hármát emelek ki.

Az első ilyen szempontot társadalomtörténetinek lehetne nevezni, azt, ami a Márai-művek elemzéséből nem hiányozhat, és aminek foglalatja könyvének egy alcíméből is kitetszően valóban csak ez lehet: egy polgár életelvi. Ebbe - ahogy a szerző értelmezéseiből is kiderül - sok minden beletartozik. Elsősorban az, hogy Márai értékvilágának „vezérlő, létfilozófiájának szempontjai jellegzetesen polgári axiómák és ideálok" (49). Vagy ahogy Máraival egybehangzón Kosztolányi írta: „Véremhez a középosztály van a legközelebb. Tőle tanultam az elfogulatlan-ságot, a szabadelvétséget" [*Válás Budán*, idézve: 159]. És mint

ilyen, Márai urbánus is, amiben a szerzőtől kiemelt idézetekből is következően lényeges az, hogy „mindig mindent a városi emberek adtak az emberiségnek” [*Napló 1943-1944*, idézve: 49], az irodalmat is, hisz például Arany János „legjobb ösztönzéseit nem tilinkós kondásoktól, hanem az örökké »urbánus« világirodalomtól kapta” (*Napló 1945-1957*, idézve: 65).

Mindez kiegészül elsősorban az öt *Napló* alapján a magyar korában időszerű politikai kérdések megítélésével, ami gyakran vádirat (például a Trianonnal elmúlt hajdani élet tartalma és értelme, a keresztény, nemzeti kurzus mulasztásai, a Szálasi-szégyen vagy önkéntes száműzetése, a gyökértelenné válás).

E kérdések tárgyalásában a szerző Márai értékelését a magyar kultúra és az európaiság összefüggéséhez köti. Valóban, könyvében sok szó esik Márai európai mértékű korszerűségéről.

Jól kiaknázott az elbeszéléseleméleti szempont is. Így például megállapítja, hogy Márai kutyatörténete [*Csutora*] már csak azért is mestermunka, mert „folyvást tematizálja és perszifálja a regényírás műveletét s fortélyait” (156). És produktív módon foglalkoztatja a narrátor szerep, elsősorban az, hogy az egy ideig még mindentudónak tekinthető szubjektív narrátor hogyan válik hirtelen objektívvá, és hogyan vonul ki a szövegből (*Vendégjáték Bolzanóban*, 194). Figyelemmel van továbbá a dialógus és a monológ viszonyára, és így állíthatja, hogy az előbb említett regényben „a dialógusszituációkban rendre monológok hangzanak el” (194). Nem feledkezik meg az idő fontosságáról, a tér és az idő viszonyáról sem. Szinte tézisként fogalmazza meg azt, hogy Márai „az időt vélte az elbeszélő művek főszereplőjének, nem csupán szavakban volt cselekményellenes, hanem alkotói gyakorlatában is” (9), és hogy emiatt „feszült léthelyzetre, a hősök eszmélkedő meditációjára avagy véleményük összecsapására épít” (9). Bahtyin alapján a *Szindbád* elemzésében a tér és idő összeolvasztásának a „bravúráról” beszél (179).

Külön nagy érdeme a szerzőnek, hogy a stílus kérdéseivel is foglalkozik, olyan formajelenségek is érdeklők, amelyeket általában, sajnos, elhanyagolnak, figyelmen kívül hagynak, bár ma a Szegedy-Maszák Mihálytól jelzett monista elv, a világkép és stílus egységéről vallott vélemények megerősödésének, elterjedésének korában ezt a mulasztást hibának tekinthetjük.

A szerző Márai stílusát az egyes művek elemzése során sok jellemző sajátosságában és az őket alakító stíluszeszközök számbavételében ragadja meg. Így például az egyik *Naplójáról* [*Ami a Naplóból kimaradt 1945-1946*] szólva azt emeli ki, hogy „gyakoriatok az önmegszólító formájú avagy a főnévi igénév személytelenségével (a) mindenkihez szóló léttanácsok, vissza-visszatérnek az önfegyelmet, a szereplési vágy kioltását követelő parancsok” (73). Vagy hogy a *Szindbádban* Krúdyhoz igazodó „stílimitáció” van, például az, hogy a képalkotás mellett Márai is gyakran folyamodik ahhoz, ami Krúdy „zeneiségének, bővülő hangulatáramainak egyik fontos eszköze, a szó- és szólamiméltó, gondolatritmosos szerkesztés” (180). Ilyen és ezekhez hasonló részletezések alapján egy helyen Márai stílusának gazdagságáról a szerző úgy vélekedik, hogy ezt akár összegezőként, egyéni stílusának jellemzőeként is felfoghatjuk: „Stíligényét, tömörségét, hajlékonyságát, pontosságát, frappáns fordulatait, nyelvi fantáziájának, ironiájának játszi és gyilkos cikázását (a *Naplóban* is) megcsodálhatjuk” (52).

És mindezt (egy) irányzathoz is köti *azzal*, hogy megállapítja: „Nem érzelmi-indulati, hanem gondolati stílus az övé” (52). Ez az, ami Kenyeres Zoltánnál a gondolkodó irodalom, stílustörténetemben pedig a tárgyas-intellektuális stílus.

És még magáról Lőrinczy Huba stílusáról is szólni szeretnék, aminek két sajátosságát emelném ki. Az egyik az, hogy ebben a

könyvében is megvan a reá nagyon jellemző polémikus hangzat, ami azzal is összefügg, hogy értékalkotását egyfajta oppozíciós, ellentétező, szembeállító eljárás határozza meg. A másik pedig az, hogy sok benne a tömör összegezés, gyakran ötletes csattanókkal. Erre néhány példa: „Európa taszítva is nyűgözi Márait - Amerika viszont nyűgözve is taszítja” (88), Márainak el kellett mennie a „rabság idegenségéből az idegenség szabadságába” (137), a *Válás Budán* „cselekménytelen cselekménye könnyen összefoglalható” (162), „a szó, a nyelv, a stílus diadalának és -csodájának a manifesztuma a *Vendégjáték Bolzanóban*” (195). Érdemes lenne Lőrinczy Huba egyéni stílusáról külön tanulmányt írni.

Az, ami az ismertetett kötetben kifogásolható, tulajdonképpen nem Lőrinczy Huba hibája, hanem eléggé általános jelenség a magyar irodalomtudományban, de tárgyhatjuk a kört - másutt is. Arra gondolok, hogy nem mindig világos, hogy mi tartozik az irodalomkritika szférájába, és mi tartozik a szigorú irodalomtudományi vizsgálatok tárgykörébe. A kettő szerintem nem ugyanaz. Régi tervem, hogy szemiotikai alapon az irodalomkritika, az irodalomtudományi műelemzések sajátosságait egybevessem azzal, ami a művészet-tudományban és a zenekritikában sajátos. De ennek egyik akadálya az, hogy a muzikológusokkal nehéz szót érteni.

Lőrinczy Huba könyve egyértelmű szakmai elismerésre készített. Vizsgálataiban együtt munkál a tárgyilagos szövegértelmezés szigorú, a műértő ihlettség és a legapróbb részletekre is figyelő érzékenység. Problémafelvetései és megoldásai, célravezető, tiszta gondolatvezetése a maga újraértelmező polemikusságával, az esztétikai értéklátás új, korszerű mércéjével gazdagítja a magyar irodalomtudományt és egy egyéni stílus jellemzésével a magyar stilisztikát is. Elemzései nagy értéket jelentenek az eljövendő Márai-kutatások számára. Eredményeit aligha kerülhetik meg az idevágó témák kutatói. Mindennek állítása már csak azért is fontos lehet, mert - ahogy az *Előszóban* maga a szerző is jelzi - sok még az adósságunk, teendők Máraival kapcsolatban, a Márai-kutatásoknak folytatódniuk kell, nem egyhamar juthatni a végére. (Savaria University Press, 1993)

EGRI ZSOLT

BESZÉD EGY MÁSIK JÉZUSRÓL Vermes Géza: A zsidó Jézus

Írásunkat szokatlan módon nem a recenzens alkotás ajánlásával kell kezdenünk, hanem egy azonos című könyvével, melyet a Pinchas Lapide - Ulrich Luz szerzőpáros készített, és egy évvel korábban került a magyar közönség elé, mint Vermes Géza munkája. Ez az előbbi mű hatástörténeti szempontból közelíti meg Jézus tevékenységét, melyben a már hagyományosnak mondható keresztény Krisztusfelfogás ütközik a zsidó iratokból kiolvasott és történelmileg is elfogadottnak tartott tényekkel. A könyv azt boncolgatja, hogy ezek a kikerülhetetlen faktumok mennyiben képesek (új) tárgyalási alapot kínálni a zsidó-keresztény vitában, melyet eddig sajnálatosan a támadás - védekezés stratégiái vezéreltek. A tét komoly, hiszen - mint a teológus U. Luz megjegyzi - „esetleg a mi válaszaink ellentmondásban állnak magával Jézussal” (i.m. 162. o.), s a Jézusra adott keresztény válaszok hozzájárultak ahhoz, hogy Jézus ártalmatlanná lett. (Vö. 161. o.). Vermes Géza ezt a - felettébb nyugtalanító - hatástörténeti kérdést mellőzi könyvéből, legalábbis expliciten: mert ha nem is témája tanulmányának, az mindenesetre következik belőle, hogy írása a keresztény vallási antijudaizmust alapjaiban rázkódtatja meg és veri szét. Ami - valljuk meg - nem időszerűtlen ma sem. Vermes ezt a radikális lépést a tudomány eszközeivel teszi meg, alapállása tehát történeti-kritikai, így fundamentuma a Lapide - Luz dialógusnak.

Nagyon alapos mű Vermes Géza könyve: komoly filológiai munka, a lehető legteljesebb apparátusát veszi igénybe a forrásoknak: az Ó- és Újszövetség mellett az apokrif és pseudepigráfikus könyvek, a holttengeri tekercsek, Josephus Flavius, Philón, a Targumok, a Toszefta, a jeruzsálemi és babilóniai Talmud, a Midrás és a Misna gyűjteményeit hívja segítségül. Rendkívül tájékozottságot mutat a vonatkozó szakirodalom tekintetében is az oxfordi professzor. Jelen kötete egy Jézusról szóló trilógia első részének magyar fordítása.

Munkája Jézus alakjához kapcsolódóan évezredes evidenciákat kérdőjelez meg, melyeknek jellegét jól jellemezhetjük a cseppkő-hasonlattal: a cseppekben meglévő történelmi igazság az idők során Jézus halotti leplére hullva óriási oltárt formázott, így felismerhetetlenné tette és agyonnyomta anyagát.

A Vermes által rekonstruált Jézus-képben már a születési körülményei is problémásak, ugyanis Mária szüzessége nemcsak az „érintetlen” értelmet takarta a bibliai időkben ill. az I. században, hanem a még/már nem menstruáló és a meddő nő is fogalma alá tartozott. Filológiai bizonytalannak látja a Jézus egész gyerekkoráról szóló téziseket, így a születési helyét sem lehet bizonyossággal Betlehembe helyezni. Naiv elképzelés és Jézusnak tulajdonítani a történész számára az ács foglalkozást, hiszen az az *ács fia* terminussal együtt a tudós vagy a tanult személy metaforája volt. Gyantíja továbbá, hogy Jézusnak nem volt felhőtlen a viszonya a családjával, és bizonyítani tudja, hogy Galibán kívül sem volt különösebben népszerű.

Sokat foglalkozik a tanulmány annak a feszegetésével, hogy vajon Jézus mennyire volt hívő zsidó, illetve hogy milyen viszonyt ápolt népével, a zsidósággal. Kimutatja Vermes, hogy Jézus a zsidó vallási törvények megtartását korántsem utasította el, nagy filológiai bravúrral tárja elénk például, hogy a tisztátalan ételek fogyasztását sem engedélyezte. Saját küldetéséről - Vermes olvasatában - Jézus azt vallotta, hogy csak a zsidókhoz szól, így át kellene értékelni az ellenkező állításokat. A könyv középponti kérdését jelenti annak a taglalása, hogy vajon Jézus mi nek tartotta önmagát: Vermes elutasítja másokhoz hasonlóan azt, hogy benne testesült volna meg a Dávid könyvében is megjövendölt, a zsidók által várt Messiás: Jézus nem volt az a népet leigázó és a zsidóságot felemelő hadvezér, és nem is lépett fel ilyen igénnyel. Leginkább prófétának tartotta magát: ennek a prófétaságnak volt aztán jele a gyógyítás, ördögűzés és a tanítás. Az I. századi zsidóság szemében Jézus olyan jámbor, karizmatikus egyéniség volt, aki nem vindikált magának egyéb - politikai - jogot. Jézus keresztre juttatásának nem lehetett az az indoka, hogy Messiásnak kiáltotta ki magát a konvencionális értelemben! Történelmi szemmel úgy látja Vermes, hogy Jézus elítélésének az alapja az lehetett, hogy túl sokakat nyert meg magának Jeruzsálemben, ezért politikailag veszélyes lehetett, ráadásul galileai volta rebellioval is fenyegetett. Így Jézust nem vallási, hanem világi törvény (a politikai izgatás paragrafusainak) megszegése miatt ítélte halálra - Róma. Vermes éles szemmel pillantja meg a zsidó törvényszék előtt lezajlott jelenet képtelenségét.

A könyv legnagyobb meglepetése - a recenzens számára - az Emberfia terminus magyarázata. Meghökkenítő, hogy mekkora félreértésben voltak az egzegéták: ez a probléma ugyanis egy felesleges misztifikáció következménye, ugyanis eredetileg egy semleges elnevezés búj meg mögötte; vagy általános alanyként értették (mint ahogy mi használjuk „ember” kifejezésben), vagy pedig a beszélő - udvarias - önmagára utalásának, körülírás gyanánt fogták fel (mi is így teszünk, amikor véleményünket így kezdjük: „Az ember azt hinné...”) Ez egy egyszerű retorikai alakzat, semmi más, soha nem alkalmazták címként - mondja a filológus.

Az Úr titulusként Jézusra történő alkalmazása szintúgy félreértett: ez nem feltétlenül jelentette a Jézus = Isten azonosítást, sokkal inkább „isteni” értelemben állhatott, ami a természetfölötti hatalommal bíró személy megnevezése volt, s csak később lett a vallási tanító és vezető megszólítása. Gyantíja Vermes, hogy az *Isten fia* elnevezés abban a szemantikában, ahogy ma értjük, szintén ingotag, de erre vonatkozóan - adatok hiányában - nem tesz pontot a mondat végére.

Röviden ennyiben lehet összefoglalni a legfontosabb gondolatokat (természetesen a bizonyítások mellőzésével). Habár a recenzens nem történész, csupán egy érdeklődő, mégis akad néhány gondolat, ami a könyv elolvasása után felötlök: a radikálisnak tűnő állítások ellenére nagyon dicsérendő Vermes Géza óvatossága és tapintatossága. Csak olyan hipotéziseket avat tézissé, melyeket több oldalról is alá tud támasztani, a felölten találgatásokat mellőzi. Ahol erre kényszerül, ott nem is állít határozottan. Ilyen kérdés például Jézus feltámadásának megtörténte is, amiről - fenntartásainak hangoztatásával - nem foglal állást. Általában is jellemző rá, hogy a hit rejtelmeibe (leginkább a csoda misztériumába) nem vág bele sebészi késével. Ezért tűnhet úgy, hogy csak bizonyos dolgokon lepődik meg, másokat természetesnek, vagy legalábbis vitára érdemtelennek tart. Munkájának hangoztatott szándéka az, hogy Jézus tevékenységét elhelyezze a korabeli viszonyok és a zsidó hagyományok tükrében; ám ezzel óhatatlanul nagyban hozzájárult Jézus hiteles portréjának megrajzolásához is. Erre azért volt szükség, mert a zsidó Jézus-képben is módosításokat kellett tenni, s a keresztényben szintúgy. Ezért fontos, hogy mi volt az, amit Vermes Géza kiemelt, és mi az, amit elhagyott a biblikus hagyományból. Sejtethetően a szerzőtől függetlenek azok a hibák, melyek a szöveg betűi közé keveredtek: jó néhány elírás keletkezett (talán a tördelésnél), de filológiai hiba is akad (pl. 183. o.: nem *Márk. 12:5-37*, hanem *Márk. 12:35-37a* helyes adat!), melyeket ilyen jellegű munkánál nem lehet elfogadni.

Provokatív könyv: s erre csak egyféle válasz adható, mégpedig az, hogy el kell olvasni. Aki hívő keresztény és komolyan veszi a hitét, azok számára ajánlott leginkább. Nem mellőzhető és nem utasítható el olvashatatlanul, mert aki így tesz, ezzel éppen azt demonstrálja, hogy mennyire merev és *kirekesztő* a gondolkodásmódja. Vitázni lehet a művel, ott, ahol lehet, mert vitatható félmondatok, mondatok természetesen lehetnek a könyvben: a vitán kívül azonban egyből nem tanácsos. Az eretnek könyvek máglyán való elégetése bebizonyította, hogy az ablakok bezárása a tűzgyújtás után nem tanácsos, mert a füst bennmarad. S a bűz mindig nevelésszerű. Gondoljunk csak azokra a hazai egyházi méltóságokra, akik épp a közelmúltban elégettek máglyát - jelképesen - Scorsese filmje alatt. Ráadásul nem is látták. Figyeljük meg, hogy a „tabu” szó folyamatos ismétlése teljesen más kifejezést eredményez...

A könyv nem egyedül a történészekhez és a hívőkhöz szól; a Messiásról szóló fejezet mutatja leginkább, hogy a kereszténység nem kifelé, hanem befelé forduló: a benső, személyes Megváltót nem csupán várja, hanem önvizsgálatra készítve saját maga építi azt fel. Erről a vizsgálódásról nem szabad lemondani, mert ez az egészséges transzcendencia létrejöttének is az alapja. Az emberfeletti Ember konstruktuma a megváltás személyességével karöltve jelenik meg, s erre épül minden etika, sőt az európai egzisztencia-fogalom is. S ma éppen annak látjuk hiányát, hogy az Embernek nincs tekintélye. Jézus emberként tekintély volt a zsidók számára is, s ezt Vermes Géza sűrűn és nyomatékkal hangsúlyozza. (Osiris Kiadó, Bp., 1995)